

van het humanisme stond hij kritisch ten opzichte van de theorie en baseerde zich liever op de eigen waarneming. Omdat hij opgeleid was in Italië, stond hij in Holland in hoog aanzien en kreeg daarom het eervolle verzoek een openingsrede te houden bij de oprichting van de Leidse universiteit. Tevens consulteerde Willem van Oranje hem enige malen en na de moord op de prins was Van Foreest een van de artsen die verantwoordelijk waren voor de sectie. Aan het eind van zijn leven besloot hij terug te keren naar zijn geboortestad Alkmaar, waar hij in 1597 stierf.

De artikelen van de bundel behandelen onder meer de theoretische achtergrond van de klassieke humoraal-pathologie met de leer van de lichaamssappen, voorts de nuchtere aanpak van Van Foreest zelf, de geneesmiddelen die hij gebruikte, het belang dat hij, net als zijn tijdgenoten, hechtte aan de astrologie voor de behandeling van zijn patiënten, zijn rol als stadsdokter van Alkmaar (mogelijk maar niet bewezen) en van Delft tijdens de pest. Ook zijn relatie met Willem van Oranje komt aan bod, die overigens niet meer dan incidenteel is geweest. Van Foreest was tevens actief op tandheelkundig gebied. Omdat er geen grote medische ontdekkingen op zijn naam stonden, liep de belangstelling voor zijn werk in de negentiende eeuw snel terug.

Redacteur Bosman-Jelgersma levert de meeste bijdragen aan de bundel: naast een verantwoording en een korte levensloop schreef ze vijf artikelen. Ze besteedt onder meer aandacht aan de geneesmiddelen die Van Foreest gebruikte (57-62). Deze waren voor 80% van plantaardige oorsprong en bestonden doorgaans uit twintig tot vijftig verschillende grondstoffen. Ook schetst ze de familierelaties van Van Foreest en zijn vrouw (105-115). De dokter had bijvoorbeeld zakelijk contact met de Delftse apotheker Cluyt, de latere *praefectus* van de Leidse hortus, die via zijn vrouw verwant was aan de vrouw van Van Foreest. Tevens geeft Bosman-Jelgersma een beeld van de oprichting van de Leidse universiteit, waar Van Foreest onder andere betrokken was bij het opstellen van de concept-statuten (125-128). Het boek eindigt met een overzicht van alle patiënten aan wie Van Foreest in zijn *Opera omnia* een studie heeft gewijd.

De redactie van de bundel had strakker gekund. Nu herhalen de verschillende auteurs elkaar soms, of spreken elkaar tegen. Zo wordt ergens beweerd dat Van Foreest professor aan de Leidse universiteit is geweest, terwijl Jan van der Korst in zijn artikel over de officiële functies van de dokter (87-92) juist aantoonde dat deze veronderstelling niet door bronnen kan worden geschraagd. Ook de chronologie van de verschillende hoofdstukken is niet altijd even logisch. Toch geeft dit rijk geïllustreerde boek een goed inzicht in de geneeskunst van de zestiende eeuw.

Marie-Christine Engels

A. Maljaars, *Het Wilhelmus. Auteurschap, datering en strekking. Een kritische toetsing en nieuwe interpretatie* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Kampen: Kok, 1996, 344 blz., ISBN 90 242 7830 9).

Marnix is waarschijnlijk de dichter van het Wilhelmus geweest, al wordt dit nog steeds bestreden. Zo stond het vijftig jaar geleden in de schoolboeken, en zo zal het ongetwijfeld ook nu nog dikwijls onderwezen worden. Er is moed voor nodig om die stelling serieus te bestrijden. Over het Wilhelmus is veel geschreven, maar de boodschap van al die publicaties lijkt toch te zijn dat absolute zekerheid op geen enkele wijze verkregen kan worden. Daarom verdient Maljaars in elk geval een gelukwens, dat hij een nieuwe poging heeft aangedurfd.

Dat is vooral daarom moedig, omdat zo'n onderneming een dubbele deskundigheid vereist. Zowel historici als neerlandici hebben met argumenten op het terrein van hun eigen vakgebied aan de discussie bijgedragen. Om het geheel te kunnen overzien moet men de twee dus met elkaar combineren, en dat is precies wat Maljaars op zich heeft genomen. Zijn boek is opgebouwd uit twee delen: een stilistisch-grammaticaal en een historisch onderzoek.

Het eerste is vaker gedaan, maar dan is steeds gezocht naar overeenkomsten tussen het *Wilhelmus* en het onomstreden eigen werk van Mamix. C. B. van Haeringen heeft er indertijd al op gewezen dat de omgekeerde methode wel ee'ns vruchtbaarder zou kunnen blijken. Overeenkomsten zullen in het omvangrijke oeuvre van Marnix altijd te vinden zijn. Maar zijn er ook verschillen, kenmerken die we wel in het *Wilhelmus*, maar nergens in Marnix' gedichten aantreffen? Dat vooral is Maljaars' uitgangspunt geweest. Hij komt dan tot de conclusie, dat het *Wilhelmus* sterk afwijkt van alles wat onbetwist aan Mamix toegeschreven kan worden. De verschillen zijn zo groot, dat de veel gehuldigde these van Mamix' auteurschap niet te handhaven is.

In het historisch gedeelte draait het betoog vooral om de datering. Vroeger werd vrij algemeen aangenomen dat het *Wilhelmus* geschreven was in 1568 of 1569, als een troost- of afscheidslied. Later ging de mening overheersen dat het *Wilhelmus* stamde uit de jaren 1571-1572, en bedoeld was als propagandalied. De kwestie kan voor het auteurschap van belang zijn, omdat dikwijls wordt aangenomen dat de verstandhouding tussen Oranje en Mamix na 1567 aanvankelijk vrij koel is geweest. Wie hem als auteur wil handhaven, is dus aanzienlijk beter gediend met een late datering.

Maljaars kiest zeer beslist voor de vroege datering, en toetst dan de kansen van Mamix als auteur. Mamix was calvinist, en hing daarom de calvinistische verzetstheorie aan. Verzet kon slechts rechtmatig zijn als het uitging van een wettig daartoe geroepen leider. Zo'n leider was er ook: Hendrik van Brederode. Bij hem sloot Mamix zich aan, en na Brederodes overlijden in februari 1568 vinden we hem in de omgeving van Brederodes goede vriend Lodewijk van Nassau. De directe contacten met Oranje komen pas later tot stand. In 1568 of 1569 was hun verhouding niet van dien aard, dat Mamix een lied tot eer van de prins had kunnen schrijven.

Mamix' auteurschap valt dus alleen te handhaven bij een late datering, en het *Wilhelmus* moet dan bedoeld zijn geweest als een propagandalied. Maar dat kan het volgens Maljaars nu juist niet zijn, zoals hij met tal van voorbeelden toelicht. Ik moet hier terwille van de ruimte met een tweetal volstaan, die wel karakteristiek zijn voor de wijze van argumenteren. In de derde strofe vraagt Oranje om ondersteuning in het gebed, dat God hem kracht mag geven. 'Daaruit valt op te maken dat het hem volgens de dichter op dat moment aan elke kracht om zijn onderdanen te helpen ontbreekt' (195); dit kan dus niet de taal van een propagandalied zijn. Het tweede voorbeeld: met Saul de tiran in strofe VIII zou volgens velen Filips II bedoeld zijn. Maar dat strijdt met strofe XI, waar met 'de tiran' onmiskenbaar Alva bedoeld wordt (229).

Deze twee voorbeelden laten zien hoe Maljaars te werk gaat. Hij redeneert langs rechte lijnen in strikte logica, en benadert de tekst van het *Wilhelmus* uitgesproken nuchter en zakelijk. Zo broodnuchter, dat de lezer zich geprikkeld voelt zijn fantasie iets meer ruimte toe te staan dan de schrijver hem vergunt. Is het werkelijk ondenkbaar, dat een generaal aan het hoofd van tienduizend man toch in christelijke ootmoed om voorbede vraagt? Kan een dichter hetzelfde woord niet gebruiken voor twee verschillende personen, zeker als hij zijn ambacht zo slecht verstaat als Maljaars aanneemt van de maker van het *Wilhelmus*?

Over zulke punten kan men van mening verschillen, en het soms dan misschien ook nog met elkaar eens worden. De meeste moeite blijf ik houden met de rechtlijnigheid. Ik verwijs dan vooral naar die wettig geroepen leider van de opstand, Hendrik van Brederode. Die constructie

komt mij al zeer gewrongen voor. Nog vreemder vind ik het, als na Brederodes dood Lodewijk van Nassau dat leiderschap heet over te nemen. Kan Marnix werkelijk gedacht hebben dat deze jongere broer de echte aanvoerder was van een opstand, waarvoor het geld uit de beurs van de oudere broer kwam?

Het lijkt mij onmogelijk de twee broers zo tegen elkaar uit te spelen. Wie zich in 1568 in dienst van Lodewijk stelde, moest natuurlijk weten, dat het hoofd van het huis Nassau zijn hoogste patroon was. Ik kan daarom niet inzien dat Marnix in 1568 noodzakelijkerwijs een koele distantie tot Willem bewaard moet hebben. Een vroege datering van het Wilhelmus hoeft dan niet te botsen met Marnix' auteurschap. Het historisch gedeelte van Maljaars' proefschrift geeft mij eerder de overtuiging, dat aan de mogelijke ontstaansdatum van het Wilhelmus geen argumenten pro of contra de Marnix-traditie zijn te ontleen.

Het historisch-grammaticaal gedeelte valt buiten mijn competentie. Ik kan van de lectuur wel een impressie hebben overgehouden, maar het heeft weinig zin die mee te delen. De lezer die wel ter zake kundig is oordele zelf, en de onkundige moet met mij te rade gaan bij de vak-tijdschriften van de neerlandistiek. Misschien zullen zij ons verzekeren dat Mamix als auteur nu definitief geschrapt kan worden, misschien geloven ze juist het tegendeel. De historicus kan op eigen kracht over die vraag geen helderheid verschaffen.

A. Th. van Deursen

J. G. M. Sanders, ed., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch: Rijksarchief in Noord-Brabant, Hilversum: Verloren, 1996, 1 krt. + 575 blz., f39,90, ISBN 90 6550 532 6).

Dit boek schijnt in een incestueuze relatie te staan tot *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding* (1993). Het bevat een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van de territoria in het huidige Noord-Brabant ten tijde van de Republiek, inclusief de heerlijkheden en domeinen. Uitvoerig wordt stilgestaan bij de instituties, de rechtspraak (inclusief het notariaat), de belastingheffing en -inning, de vestingsteden en de polders, waterschappen en gemene gronden. Daarna volgt alfabetisch geordend een opsomming van de staatkundige positie van alle plaatsen in het huidige Noord-Brabant in 1795, met hun instellingen; deze opgave neemt bijna 60% van het boek in beslag. Bij elk onderwerp en elke plaats wordt aangegeven welke archieven er voorhanden zijn en waar zij zich bevinden en welke literatuur het best als uitgangspunt kan worden genomen. Talloze fraaie kaarten illustreren de ontwikkeling die zich voordeed en de toestand die in 1795 bestond. Bij gebrek aan voorstudies moet het boek veel zaken onbesproken laten of kan het deze slechts tastenderwijs aanduiden, doch dat neemt niet weg dat het een schat aan concrete informatie bevat. Elke onderzoeker die zich in de archieven van Noord-Brabant op het Staatse verleden wil storten, zal er zijn voordeel mee kunnen doen.

Tegenover de zonzijden staan de schaduwzijden. Om te beginnen is de aanpak strikt formeel-juridisch. Zo'n benadering kan voor ongevoelende onderzoekers wel handig zijn, maar is nauwelijks meer van deze tijd; er had beslist aandacht geschonken moeten worden aan de feitelijke werking van het bestuur en rechtssysteem. Ten tweede vormt de situatie in 1795 bij tal van onderwerpen te zeer het uitgangspunt. Dit valt enigszins te begrijpen vanuit de voor-geschiedenis van het boek, dat voortborduurt op de *Historische kaart van Noord-Brabant 1795* (1980), doch leidt tot ernstige vertekening en onevenwichtigheid; er wordt teveel terug-projecteerd vanuit een later tijdperk. Ten derde reikt het gezichtsveld niet verder dan de